

PRĘT (207) *sb m*

pręt (205), **przęt** (2); pręt: przęt *Mącz* (7:1), *ZapKości* (3:1).

sg *N* pręt (39). ◇ *G* pręta (11), prętu (3); -a : -u *FalZioł* (9:3). ◇ *D* prętowi (3). ◇ *A* pręt (40). ◇ *N* a. *A* pręt (1). ◇ *I* pręt(e)m (16). ◇ *L* pręcie (11). ◇ *pl N* pręty (3). ◇ *G* prętów (49), prąt (4) *ZapMaz* (2), *ZapKości* (2); -ów (39), -(o)w (10). ◇ *A* pręty (16). ◇ *I* pręty (2), [pręt(a)mi]. ◇ *L* prętach (6), pręciach (2), pręt(o)ch *FalZioł* (1); -éch *Strum* (1), -ach : -éch *GrzepGeom* (6:1).

Sł stp, Cn notuje, Linde także XVIII – XIX w.

1. Stosunkowo długi i cienki kawałek drewna lub metalu; *virga Mymer*¹, *BartByd*, *Vulg, Mącz, PolAnt, Cn*; *calamus Vulg, Cn*; *fustis Mącz*; *bacillus, virgula Cn* (61) : *Mymer*¹ 20; *BartByd* 171; Potym ná Liniéy b.c. pośtań profito z Dyoptrą Pręt d.e. *GrzepGeom* N4.

Przen: Pręcik, drzazga; festuca PolAnt, Modrz (6) :

Przysłowie: bibl. Niechay wyrzucę pręt z oká twego/ á oto bierzmo w oku twoiem? Obłudniku/ wyrzuc pierwey bierzmo z oká twe^g/ á tedy przeyrzyłz wyrzucić pręt z oká brátá twe^g. *BudNT Matth* 7/4-5, *Luc* 6/41, 42 [2 r.]; Gdyż bierzma w oku fwem niewidziłz/ chczelz áby z oká brátá twego pręt wyrzucono? *ModrzBaz* 50v. [Ogólem 6 r.]

a. Różga, kij służący do bicia; *flagrum, verber Mącz, Cn*; *ferula, flagellum Cn* (14) :

W połączeniach szeregowych (3): *Verber, Pręt/ różgá/* wić y kážda rzecz ynfa czym biyá yáko pálicá *Mącz* 484b, 129c; *Bicz ná koniá/ á ogłow ná oslá/ á pręt ná grzbiet głupich. BudBib Prov* 26/3.

Zwroty: peryfr. »folgować prętowi« = *nie karać* (1): Kto folguie prętowi fwemu [*Qui prohibet virgam suam*]/ nienayrzy fyná fwego/ á kto iy miłue poránia lię go ćwiczyć. *BudBib Prov* 13/24.

[»wziąć prętem« = *zostać zbitym*: Vcz lię pilno tedy niewiezmiełz prętem. *Wokabul* 1539 N5, M5v.]

Szereg: »rozga, (albo) pręt« (2): żeby dobreimi były [*dzieci*] [...]/ máyá [*rodzice*] ich podczas wzbyerác rozgá albo pręthem yákim inłfym. *GliczKsiąż* F6v; *Mącz* 499a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

Przen (7) :

a) *Kara boża* (6) : á złaman iest pręt rámieniá ich [*tych, którzy uwierzyli naukom Jezusa*]/ to iest/ przekłęcia ich wiecznego/ á onego grzechu pirworodnego/ á fregości zakonney. *RejPos* 15v.

W przeciwstawieniu: »pręt... miłość« (1): Co chczęye/ iżebych z prętem do was przyśfedeł/ czyli z miłofcyá á duchem lálkáwości? *KromRozm III* H5.

Zwrot: »karać prętem; pręt karania« (2;1): Widziłz tu pręt władzey á karánya? *KromRozm III* H5; A tym mieczem swoim [...] nie będzie karał iedno niewierniki swoie/ ktore pirwey tłukł á karał żeláznyim pręthem swoim. *RejAp* 162; *RybGęśli* D2.

Wyrażenia: [»prętem uderzony«: Bo od głofu Páńkiego/ zléknie lię Alśur prętem vderzony [*virga percussus*]. *Leop* 1577 *Is* 30/31 (*Linde*).]

»pręt żelázny« [*szyk* 2:1] (3): Wy yelstefcye śwyátłofć fwyátá/ wy łol żyemye/ wy złote á frzebrne fędy: lą glinyáne álbo drzewyane/ prętá żeláznego á wyecznego łpalenya oczekawáya. *KromRozm III* O3v; *RejAp* 97, 162.

b) Bicie, razy (1) : Iako pręt nád dziećięciem/ kiy nád chłopem wiśi/ Ták miecz goły nád krolem/ ná cienuchney nići. *BielSat* N4v.

b. Kij, laska używana przez pasterzy do poganiania lub obrony bydła; pedum Mącz, Cn; stimulus Mącz; pastorale baculum Cn (5) :

Wyrażenie: »pręt pasturski« [szyk 1:1] (2): Pastoralis virga, Pálturski pręt. *Mącz* 282c, 286c.

Szereg: »pręt, (albo) palica« (3): Pedum, Pręt álbo pálicá pálturska. *Mącz* 286c; Stimulus, rustica fustis qua boves stimulant, Koźicá/ pálicá/ pręt. *Mącz* 415d, 294a.

Przen: *Opieka boska (1) :*

Szereg: »pręt i laska« (1): Twóy pręt/ o pánie/ y lalká twoiá/ W niebefpieczeństwie obroná moiá. *KochPs* 33.

c. Oznaka władzy, dostojęństwa; przen (12) :

Zwrot: »rządzić pod prętem, w pręcie, prętem; sprawować pod prętem, prętem« [w tym: *rządzić a sprawować pod prętem (1)*] = *regere in virga Vulg, PolAnt (3:2:1;1:1)*: Będziez ie [pogan] rządzil w pręcie żelaznym: á iáko gárnczárkie nacząynie żetrzelz ie. *Leop Ps* 2/9; A kto zwycięzy á będzie ftrzegł áż do końcá fpraw moich/ dam mu zwirzchność nád narody/ á będzie ye rządzil pręthem żelaznym *RejAp* 32; Abowiem pátrzay co to zá lyn miał być tey niewiáfty. Oto fłyfzyfz: Ktory miał rządzic á fprawowác wftyki narody fwiátá pod prętem żelaznym/ to iest pod mocá á pod zwirzchnośćią fwoią *RejAp* 100, 99, 160v; *BudNT Ap* 19/15; *JanNKar* H.

Wyrażenie: »pręt żelazny« = *bezwzględne, okrutne rzqdy, panowanie; virga ferrea Vulg, PolAnt [szyk 10:1] (11)*: iuz iáko pímo powieda/ iż [Chrystus] dzierzál pręth żelazny w ręczę fwoiey/ ktorým tłukł wftáwicznie ony przelládowniki tego wdzięcznego kroleftwá fwego *RejAp* 97; gdyż tu o żelaznym pręcie fłyfzimy á nie o cenowym áni o ołowiánym. *RejAp* 100v; á twoiá głowá ząwždy ftártá być muśi tym prętem żelaznym á tą fwiętą á frogą możnościá iego. *RejAp* 100v, 100v *marg*, Ee4.

d. Gruba laska, którą otrzymywał wysłużony gladiator jako symbol uwolnienia; rudis Mącz, Cn (1) :

Szereg: »rozga albo pręt« (1): Rudis, Rózgá álbo pręt którą fżérmierze y zapáśnici wolni bywáli pułzczani z fzkóły y z wrzędu fżérmierskiego. *Mącz* 359c.

e. Przyrząd mierniczy; acaena, decempeda Calep, Cn; pertica Cn (11) : *RejAp* 89; Y Dano mi trzćinę podobną prętowi/ mowiac: Wftáń a zmierz kościoł Boży/ y ołtarz *BudNT Apoc* 11/1.

pręt do czego (1): Acaena – Pręt do rozmierzaniá roliz. *Calep* 11b.

Zwrot: »(wy)mierzyć (a. wymierzać, a. pomierzać) prętem« = *metiri i calamo a. in calamo Vulg [szyk zmienny] (6)*: A mierzył przeciwko wiáthrowi od wíchodu flońcá prętem pomiáru: pięć fet prętow/ w pręcie pomiáru w koło. *Leop Ez* 42/16, *Ez* 42/17, 18, 19; Decempeda – Pręt nadzełziecz ftop długi, ktorim rolá wim ierziá [!]. *Calep* 290a; *KlonWor* 4.

Wyrażenie: »pręt pomiáru« = *calamus mensurae Vulg (5)*: A ku wiáthrowi Zachodnemu wymierzył pięć fet łókcí prętem pomiáru. *Leop Ez* 42/19, *Ez* 42/16 [2 r.], 17, 18.

Szeregi: »laska a pręt« (1): Y tak fye stymi Szychttámi á z Powroźcámi fprawuiá [Czesi]/ iáko v nas z Lalká á z Pręty y z Sztuczną robotą. *Strum* F4.

»sznur i pręt« (1): A wżákże fię grunty kráść owi ludzie zdádzą/ Co krzywo y nieflufznie gránice prowadzą/ [...] Ludzkie pláce ścieśniáiąc swoie rozszerzáią: Sztucznie lznurem y prętem morgi pomierzáią *KlonWor* 4.

f. Ramię świecznika (9) : Spráwiíf y lichtarz vkowány ze złotá naczytífłfego: ftolec ie⁸⁰/ słupek y pręthy/ y czáfzki/ y iábłufzká y kwiáty ná kxtalt liliey śniego pochodzące. *Leop Ex* 25/31, *Ex* 25/32, 33 [3 r.], 35, 36; Vdzyálaycie mi też świecznik [...]/ s ktorego będzie wychadzáło fześć prętow s flupcá iednego *BielKron* 33, 33.

g. [Jakiś element okucia okna: okna w niej [w izbie] krzyżowe 3, w każdej [s] po 4 kwatery błonek sklanych szyb okrągłych, w ołów sadzonych stare, poprawowane, przez prętów. *LustrPłoc* 194.

Szereg: »pręty i kołki«: błony w nim [w oknie] we 4 kwatery na zawiasach z prętami i z kołkami *LustrPłoc* 168.]

2. Część rośliny (42) :

a. Łodyga, pęd rośliny zielnej (39) : lifteczki ma [ptasi języczek] małe iakoby ptafze ięziczki/ pręth krotki/ á około wierzchu pręta kwiateczki brunatne. *FalZioł* I 78d; tho ziele [mandragora] niemiewa żadnego pręta s ktore⁸⁰ by lifł rofl albo gałáfki/ telko s famego korzenia lifł wyrafła *FalZioł* I 86c; Cielatemon [...] pręt ma miáfłzfy fękowaty/ ktory gdy dorofcie drzewa thedy fie go dzierzy iako blufzcz *FalZioł* I 106c; Srzedni Płefznik [...] pręth miáfłzfy ma długi na półtora łokcia *FalZioł* I 114d, I 64a, 64c [2 r.], 65d, 69a, 71a (29); Thyrsus – Głáb iako pręt wirofl zziół. *Calep* 1067a; Unistirpis – Iednim prętem rofnáci. *Calep* 1137b; [Ze náłz Rzepik iefł [...] iákoby Chróścik/ pręt ieden z korzonká wychodfi cienki/ twárdy iákoby drewno *UrzędowHerb* 135a].

pręt czego (2): *FalZioł* III 2b; Wicher fie popráwiwfzy/ látorołłá złomił: Szczupły pręt látorołle ná doł fie vkłonił. *WisznTr* 12.

W połączeniu szeregowym (1): TO ziele lefne [strusiowe pióro] [...] niema ani prętha ani kwiathu/ ani nafienia *FalZioł* I 95b.

Zwrot: »pręt (wy)puszczać« (4): KOřmaczek [...] pręthy puřcza wyřokie ku gorze od korzenia á około práci liftheczki drobniuchne z gałáfki *FalZioł* I 113d; WRotycz iefł liftu karbowanego/ pręty z lifciem wyřokho puřcza *FalZioł* I 148c, I 87c, 113a.

Szereg: »pręt albo gałáfki« (1): WSzywy kopr iefł ziele maiące [...] pręt albo gałáfki podobne włofkimu koprowi *FalZioł* I 109c.

b. Gałáfka, wita; virga BartBydg, Vulg, Cn; vimen BartBydg; flagellum arboris, virgula, vitis Cn (3) : Vimen, dr. mollis virga et viridis, pránth, rokiczina *BartBydg* 170b; *BielKron* 64v; Pátrzay iáko fkoczna wierzba od mátki odciętá Wynika z máłego prętá. *KlonŻal* C2v; [*Leop Gen* 30/39 (Linde)].

[W połączeniu z przymiotnikiem od rzeczownika oznaczającego gatunek drzewa: Tedy nábráwfly iakob prętow Topolowych zielonych/ y Migdałowych/ y Iáworowych/ odárl nie ktore *Leop Gen* 30/37.]

3. Przedział, kreska na zegarze słonecznym wyznaczająca godzinę (2) :

Szereg: »linija a pręt« (2): Wzywał tedy Ifáiałz Prorok Páná Bogá: y wfłteczyl cień przez dziefięc liniy á prętow [per lineas] ktore iuz był zářfedł ná zegárze Acházowym/ wfłtecz dziefiácią Kárbow. *Leop* 4.Reg 20/11, 4.Reg 20/10.

4. Jednostka miary (102) :

a. Miara długości wynosząca ok. 4,5 m [w tym: w połączeniu z liczebnikiem lub zaimkiem liczebnym (29)]; calamus Vulg (30) : ZapMaz II Ł 1/69 [2 r.]; A mierzył przeciwko wiathrowi od wchodu flońcą prętem pomiáru: pięć set prętów/ w pręcie pomiáru w koło. Leop Ez 42/16, Ez 42/17, 48/30; Przetóz łznur Mierników Polńkich/ poniewáz ná trzech lafkách ieft/ ma sześć Prętów po pułólmá łokciá. GrzepGeom M; V Rzymian zá dawnych czáfów [...] bylá thá miárá: Pręt był ná dziesięći *pedes*, co vczyni trofzkę więcéy niż pułfoztá łokciá Krákwłkiégo, Plác álbo Pólko ná tákowym Pręcie/ ták wzdłuż iáko ná łzérzâ/ zowâ po łácinie *Scrupulum*. GrzepGeom N, I4, Nv, N2 [2 r.]; a tak łzyefznala pany borfka przet prawyem, yłz moy Máfz pawyel pacza społem syemną przedalyłzmy ogrot wborczu sterzi pręty nałzerłz ZapKościer 1588/79, 1588/77.

Wyrażenie: »nasz [= mazowiecki] pręt« (1): *Actus* tedy ná dłużâ y ná łzérzâ ma náłznych Prętów dziewięć/ bez łokciá nie cáłégo. GrzepGeom N2.

Zestawienia: »pręt mazowiecki« (1): Lafká ná piącinaście łokiet/ vczyni dwá Pręty Mázowieckie po pułólmá łokciá. GrzepGeom M.

»pręt miernicki« (1): Pręt Miernicki ieft ná pułólmá łokciá Kupieckiégo GrzepGeom I3.

»pręt rzymski« (1): iż *Actus* ma ná dłużâ y ná łzérzâ łto y dwádźiesięć *pedes*, które czynią Prętów Rzymńkich po dziesięći *pedes* dwánaście. GrzepGeom Nv.

Szereg: »laska albo pręt« (1): Niech będzie Plác/ máiac ná dłużâ trzydzieści lafk/ álbo Prętów po pułólmá łokciá/ [...] GrzepGeom M2v.

Wyrażenie przyimkowe: »na [ilu] prętach (a. prętów)« (11): Pręt Miernicki ieft ná pułólmá łokciá Kupieckiégo/ á Sznur Miernicki ieft ná dziesięći Prętów [...]: plác który ieft ná takim Sznurze: to ieft/ ná dziesięći Prętách/ ták ná dłużâ/ iáko ná łzérzâ/ ma Prętów Kwádratowych łto. GrzepGeom I3; Kiedy będzie ná trzech Prętách ná dłużâ y ná łzérzâ/ tám Miernicy liczą dziewięć Prętów kopáných. GrzepGeom I4, I3v, I4 [3 r.], I4v [2 r.], K2v, M4.

b. Miara powierzchni wynosząca ok. 18,66 m² (70) : W Polńce zásię miárá inłza/ y przezwiłká łâ inłzé. [...] W Polńce Pręt/ á w Mázowłzu Móg. GrzepGeom K4; przetóz tákowych łztuk co łznur máią ná dłużâ y ná łzérzâ/ ieft w Pręt dwádźiesięć GrzepGeom Mv; Cztery ty Kwárty vczynią Pręt/ który będzie mieć Pólek włzytkich pięć łeth siedmdzieśiát y sześć GrzepGeom M3v, I3v, I4, I4v, Mv [2 r.], M2 (12); Aczći ná ty Pręty robotá pobożna y łpora/ ieno ktoby iéy nie rozumiał/ koło odbieránia tych Prętów prędko łye łam ółzuka. Strum F3v, F2v [4 r.], F3 [3 r.], F3-3v, N4 [4 r.].

pręt czego (2): Pręt tedy tego tu Lanu ma mieć Pólek iákom rzekł/ pięć łeth siedmdzieśiát y sześć/ 576. GrzepGeom M4v, M2v.

[pręt czyj = powierzchnia czyjejs posiadłości: z tech wolnych prętów za listy KIM Zygmunta Augusta: Hermanowskich 1 2/3, namie[s]tnikowych 2 3/4 [...], Jana Winiczka 2 1/2 *LustrPodl* 89.]

[W połączeniu z przymiotnikiem od rzeczownika oznaczającego teren: Ma [*miasto Drohiczyn*] w rynku i w ulicach siedlibnych i ogrodnich prętów 5354 łokci 9 3/4. *LustrPodl* 3; Ma [*miasto Wohin*] w rynku i w ulicach siedliska pomierzone na pręty, od których podatek dawaiâ [...]. Zatyłkowych prętów 10, z każdego płacâ po 2 1/2 pieniądza *LustrPodl* 11; Prętów gumiennych 1470 wolnych, między temi kościelnych i na cerkiew prętów 40, wójtowskich prętów 20, na płacie prętów 1410,

z każdego po 1 pieniądzu lit(ewskim). *LustrPodl* 20; prętów rynkowych siedlisznych w obu rynkach jest 107 3/4 *LustrPodl* 89; Placowych prętów 234, z każdego płacą per den. 2 1/2 lit(ewskim) facit zł 2/13/2 *LustrPodl* 90.]

W połączeniu z liczebnikiem (27): dostalo się wthem ogrodzie Zbythkv Panu Synowczowi dwa pręthi. *ZapWar* 1553 nr 2685, 1553 nr 2685; A tak/ gdzie będzie płac na sznurze Miernickim/ to ieft/ na dzieści Prętów / tak wzdłuż iako na szérzą: tam Miernicy nie liczą 1to Prętów/ ale dzieście Prętów *GrzepGeom* I3v; Zásię/ trzy Stá kopanych Prętów/ na wietfzą liczbę/ vczyni trzydzieści Prętów. *GrzepGeom* I4v; Móg tedy ma trzydzieści Prętów. *GrzepGeom* I4v; ábowiem ósmnaście Prętów/ álbo 1táiań takowych ma być w Lan. *GrzepGeom* Mv, I3, I4 [6 r.], I4v, L2v, L4v [2 r.] (22); *Strum* F3v; a tych 2 wlok ma bycz Káfzdi wloki po 5 prąth *ZapKościer* 1585/57, 1586/68v.

W połączeniu szeregowym (1): Aczci téż zmawiaią na rozmáité miáry z Robotniki Groble/ to ieft/ na Polá/ na Pręty/ na Powroźce/ na Szychty/ etcet. *Strum* F2.

W charakterystycznych połączeniach: pręt gumieny, hermanowski, kościelny, łanu (2), namiestnikowy, ogrodni, placowy, rynkowy (2), siedliszny (4), wojtowski, wolny (3), [zatyłkowy]; liczyć (za) [ile] prętów (8), wywieźć; podatek dawać od prętów; liczyć na pręty (2), najmować, robić (robotę) (3), zmawiać się (zmoję uczynić a. zmawiać robotę, a. zmozion) (4), ziemię wozic; nauka o pręcich.

Zestawienia: »pręt kopany« [szyk 6:3] (9): Ná ty Pręty kopané Miernicy náfzy málo liczą *GrzepGeom* I3v; Tákże téż/ kiedy będzie mieyfce na sześci Prętów na dłużą/ á na szérzą na czterech/ tedy tam czworá sześć/ vczyni dwádzieściá y cztery: Miernicy tedy tam liczą dwa Pręty/ y cztery kopané. *GrzepGeom* I4; W Polfzce zowá Pólko/ á w Mázowfzu Pręt kopány: áczci Pręt kopány tóž ieft co y Pólko. *GrzepGeom* K4, I3v, I4 [2 r.], I4v [2 r.].

»kwadratowy pręt« [szyk 2:1] (3): Kwádratowy Pręt/ ieft 1ztuká plácu/ pułólmá łokciá/ máiac na dłużą y na szérzą. *GrzepGeom* I3v; Ten plác takowy/ poniewáz ma szérzą na sznurze/ to ieft/ na dzieści Prętách: á dłużą na trzy sznury/ to ieft/ na trzydzieści Prętách: Wfzytkiégo będzie miał w łobie trzy Stá Kwádratowych álbo kopanych Prętów. *GrzepGeom* I4v, I3.

»pręt mniejszy« (1): tam Miernicy nie liczą 1to Prętów/ ale dzieście Prętów: zá dzieście Prętów mnieyfzych/ ieden wietfzy poczytáiac. *GrzepGeom* I4.

»pręt poprzeczny« (1): Pręt poprzeczny/ czyni łokci wzdłuż ósm/ á na przék łokci Trzydzieści y dwa *Strum* F2v.

»pręt warcabny« (1): A Pręt Wárcabny czyni łokci szeftnaście w szérz y wzdłuż. *Strum* F2v.

»pręt wietfzy« (2): Ná ty Pręty kopané Miernicy náfzy málo liczą/ ale máia infzé Pręty wietfzé/ dla łácniefzého zliczenia. *GrzepGeom* I3v, I4.

Szeregi: »morg albo pręt« (1): Takowych pláców w Móg álbo w Pręt [...] niech będzie sześć *GrzepGeom* M2v.

»pręt albo stajanie« [szyk 4:3] (7): W káfzdy Lanie ma być ósmnaście prętów/ álbo ósmioronaście 1táiań *GrzepGeom* L2v; Ze 1táiań álbo pręt ma być na piáćinaście miar/ á 1táiań álbo prętów w łan ma być ósmnaście. *GrzepGeom* L4v, L3, L4v, Mv [2 r.].

c. Miara objętości drewna wynosząca 16 wozów (2) :

Wyrażenie: »pręt dREW« (2): addidit strugem lignorum silvestrorum et debuit excidere .. alias prath dREW *ZapMaz III T* 197, 197; [Czasu zimy i czasu drogi dobrej od 4 każdych włók powinni wiertel prąta [!] dREW do zamku odwieźć, to jest po 4 wozy. *LustrMalb I* 92].

Synonimy: **1.** *kij, laska, pałka, rozga, tycz, żerdź*; **a.** *knutel, palcat*; **b.** *kozica, palica*; **c.** *berło, palcat, sceptrum*; **d.** *palcat*; **e.** *miara*; **2.a.** *głqb, koczan, koczłanie, łodyga*; **b.** *latorośl*; **3.** *linija*; **4.b.** *jutrzyzna, morg, polko, staje*.

Cf **PRĄCIE**

ALKa